

Київ очима ворога

дослідження, документи, свідчення

Київ очима ворога

дослідження, документи, свідчення

BESCHLAGNAHMT!

Der Generalkommissar Kiew.

УДК 94(477-25) "1941/1945"
ББК 63.3 (4Укр-2К) 622
К 38

Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення / Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років»; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К., 2012. – 504 с.: іл.

ISBN 978-966-97201-5-3

У виданні представлено масив архівних документальних джерел, що відображають події в окупованому гітлерівцями Києві 1941 – 1943 рр.: документи спецслужб нацистської Німеччини, фотографії, зроблені вояками Вермахту, й документи з фондів Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». Збірник також містить статті науковців, що розкривають актуальні аспекти з історії столиці України воєнної доби.

Науково-документальне видання розраховане на науковців, дослідників, викладачів, студентів і всіх, хто цікавиться вітчизняною історією періоду Другої світової війни.

Редакційна колегія

В.М. Литвин, В.А. Смолій, І.П. Ковальчук, Л.В. Легасова (керівник проекту),
О.Є. Лисенко (науковий редактор), І.К. Патриляк, М.Ю. Шевченко, Н.О. Шевченко

Рецензенти

І.В. Верба, д.і.н., проф., Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
В.В. Трофимович, д.і.н., проф., Національний університет «Острозька академія»

Автори та упорядники

Л.В. Легасова, О.Є. Лисенко, І.К. Патриляк, О.П. Білоус, Т.В. Вронська, В.А. Гедз, В.В. Гінда, І.І. Дерейко,
Т.В. Заболотна, Т.В. Пастушенко, М.А. Слободянюк, В.І. Смірнова, В.Л. Третяк, М.Ю. Шевченко

Науково-допоміжна група

Т.В. Губань (коректор), Л.Є. Пронкіна,
С.В. Нікітіна (комп'ютерний набір, верстка), Л.М. Петухова

Затверджено до друку вченою радою Інституту історії України НАН України, протокол № 10 від 27 листопада 2012 р., та вченою радою Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», протокол № 4 від 30 жовтня 2012 р.

ISBN 978-966-97201-5-3

© Меморіальний комплекс «Національний музей історії
Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років»
© Автори статей

ЗМІСТ

Вступне слово. Валерій Смолій	6
Київ у контексті окупаційної доби	7
Образ окупованого Києва у науковій літературі. Любов Легасова, Олександр Лисенко	9

ЧАСТИНА I

Наукові дослідження

Тетяна Заболотна Адміністрація Києва в роки нацистської окупації.....	14
Іван Дерейко Німецькі органи безпеки та поліційні формування.....	20
Тетяна Заболотна Культурне та побутове життя киян (1941 – 1943 рр.).....	29
Любов Легасова, Олександр Лисенко Релігійне життя.....	38
Марина Шевченко, Тетяна Пастушенко Вивезення цивільного населення.....	45
Микола Слободянюк Радянський рух Опору.....	53
Іван Патриляк Українське націоналістичне підпілля.....	64
Тамара Вронська Окупаційний терор.....	80
Олександр Білоус Освіта та наукове життя.....	87

Віталій Гедз

Преса і пропаганда.....95

Володимир Гінда, Володимир Третяк

Київський спорт під нацистською свастикою (1941 – 1943 рр.).....105

ЧАСТИНА II

Документи

4

№ 1	Уривки з донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за лютий 1942 р.	114
№ 2	Уривки з донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за березень – початок квітня 1942 р.	129
№ 3	Уривки з донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за квітень 1942 р.	165
№ 4	Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі від 2 червня 1942 р.	201
№ 5	Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі від 15 липня 1942 р.	215
№ 6	Уривки з донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі від 15 вересня 1942 р.	220
№ 7	Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі від 1 жовтня 1942 р.	263
№ 8	Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі від 1 листопада 1942 р.	304
№ 9	Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі від 1 грудня 1942 р.	333
№ 10	Уривки з донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за січень 1943 р.	368
№ 11	Уривок з донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі від 12 лютого 1943 р.	373
№ 12	Уривки з донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за лютий 1943 р.	377

№ 13	Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за кінець лютого – першу половину березня 1943 р.	385
№ 14	Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за кінець березня – квітень 1943 р.	396
№ 15	Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про вилучення документів у вбитого члена ОУН	401
№ 16	Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за травень 1943 р.	402
№ 17	Донесення начальника поліції безпеки та СД у Києві про ситуацію в Київському генеральному окрузі за липень – серпень 1943 р.	411
	Донесення начальника поліції безпеки та СД № 555/428 (оригінал). м. Київ. 15.07.1942 р.	415

ЧАСТИНА III

Документальні матеріали та фотосвідчення. 1941 – 1944 рр.

№ 1 – 2	З військово-географічних відомостей служби пропаганди Вермахту про Київ. Берлін. 1941 р.	422
№ 3 – 146	Життя і смерть «під німцями».....	426
№ 147 – 161	На згадку.....	476
№ 162 – 169	Останні дні	479
№ 170 – 181	З матеріалів Київської міської комісії сприяння Надзвичайній державній комісії зі встановлення та розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників. 1943 – 1944 рр.	483

ПОКАЖЧИКИ

Список документальних матеріалів та фотосвідчень.....	487
Іменний покажчик.....	495
Топонімічний список.....	500
Список умовних скорочень.....	502

Вступне слово

На перехресті віків і тисячоліть Київ, як мудрий філософ, має що згадати й повідати про своє минуле. Історія нашого «стольного граду» багата трудовою звитягою і ратними подвигами, високими творчими злетами, духовними осягненнями й силою людської волі, жагою життя і поступу вперед. Здається, зодчі древнього Києва передали естафету через століття своїм нащадкам, і тепер поряд із Софією Київською і Києво-Печерською Лаврою на пагорбах міста височіють символи всіх часів як уособлення невтомної праці багатьох поколінь киян.

Та були в історії нашої столиці й важкі часи, коли палали у вогні його будівлі, гинули люди, тьмяніла віра в справедливість. Саме до таких належить період нацистської окупації, що тривав понад два роки.

Нині є можливість донести до сучасників увесь трагізм окупаційної доби. Залучення нових джерельних пластів, освоєння відповідного дослідницького інструментарію створюють можливість для виявлення невідомих досі особливостей варварського гітлерівського режиму з метою реконструювати життя під окупантами в усіх його проявах.

Поєднання зусиль представників музейних, архівних та академічних установ становить підґрунтя для осмислення війни в нових вимірах, і насамперед – гуманітарному.

Антропоцентричні підходи синтезують тепер уже цілу серію науково-документальних видань, підготовлених фахівцями Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» та Інституту історії України НАН України з участю Державної архівної служби України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С. Пшеничного, об'єднаних під назвою «Дослідження, документи, свідчення».

Ця праця репрезентує новий погляд на історію Києва в часи найбільших випробувань, що випали на долю киян.

Сподіваємося, що книга сприятиме наповненню полотна історичної пам'яті нашого народу, увічненню та вшануванню багатомільйонних жертв тієї війни.

Валерій Смолій,
директор Інституту історії України НАН України,
академік НАН України

Київ у контексті окупаційної доби

Друга світова війна стала найбільшим випробуванням в історії Києва. Звичний життєвий ритм змінився суворими фронтовими буднями, жахливою окупацією, яка розпочалася з трагедії військ Південно-Західного фронту, командування та тисячі воїнів якого загинули, намагаючись вирватися з оточення, а понад 600 тис. червоноармійців потрапили у полон.

Апокаліптичний характер окупації відчувся вже в перші дні вступу загарбників на київські вулиці. Вибухи та пожежі за кілька вересневих днів 1941 р. перетворили центр міста на руїни. Другим актом трагедії стала найкривавіша сторінка Голокосту – масове вбивство єврейського населення в Бабиному Яру, що вважається одним з найбільших некрополів світу. Відтак потягнулися зловісні дні й ночі «нового порядку», що супроводжувався стратою заручників, примусовим вивезенням городян на роботи до Райху, переслідуванням усіх, кого підозрювали в найменших проявах нелояльності до встановленого режиму.

Та все ж головною проблемою для тих, хто залишився в місті, став пошук засобів до життя. Стратегії виживання коливалися у спектрі від активного чи пасивного спротиву займанцям – до співпраці з ворогом, від прагнення будь-що знайти вихід зі складної ситуації – до мовчазної смерті від голоду чи хвороби. Нещадна економічна експлуатація, пограбування історико-культурних цінностей, брутальне ставлення до місцевого населення, повне знецінення людського життя – цим запам'яталось «життя з ворогом» киянам, які пережили окупацію. А яким же побачили Київ та його мешканців представники протилежної сторони збройного конфлікту – німецькі військові, чиновники, посадовці спецслужб?

Науково-документальне видання «Київ очима ворога: дослідження, документи, свідчення» якраз і покликане запропонувати українському читачеві таку візію.

Книга складається з двох частин – дослідницької і документальної. Дослідницька частина містить окремі нариси, які охоплюють широкий спектр історії життя окупованого нацистами Києва. У документальній подано кілька блоків джерел – свідчень вояків Вермахту про Київ окупаційної доби. Перший блок складається із сімнадцяти помісячних донесень німецької поліції безпеки та СД, які хронологічно охоплюють події в Києві від лютого 1942 р. до кінця серпня 1943 р. (9 документів за 1942 р. і 8 документів за 1943 р.). У книзі використовувалися документи, перекладені в 1949 р. російською мовою з німецької для потреб органів радянської держбезпеки.

Весь масив матеріалів зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ф. 3676 «Штаб імперського керівника (райхсляйтера) Розенберга для окупованих східних областей» мм. Берлін, Київ, опис 4, спр. 475–476). Архівні матеріали цього фонду були засекречені до 1989 р. й лише в останні десятиліття стали об'єктом дослідження науковців. У лютому 2012 р. значна частина матеріалів фонду 3676 була оцифрована і розміщена на сайті архіву.

Однак матеріалів зі справ, які друкуються у збірнику, там немає. Складені з притаманною німцям педантичністю донесення відображають точку зору окупаційних карально-поліційних структур на події в Києві та Київському генеральному комісаріаті, найголовніші аспекти життя міста й регіону – економічні, соціокультурні явища, церковні взаємини, пропаганду, охорону здоров'я, набір примусових робітників, рух Опору тощо. Вивчаючи документи, можна простежити еволюцію настроїв киян, зміни цін на найнеобхідніші продукти харчування й повсякденного вжитку, виявити динаміку найнебезпечніших захворювань, збагнути пріоритети німецької економічної політики в окупованому регіоні, порівняти вплив на маси нацистської, радянської та української націоналістичної пропаганди, заглибитися в нюанси церковно-релігійного життя тощо.

У другому блоці документальної частини представлені фотографії та документи окупованого Києва, більшість з яких зберігаються у фондах Меморіального комплексу «Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» та фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Зокрема, у ньому представлені 130 унікальних фотографій 1941 – 1943 рр. із німецьких «фронткових альбомів», особисті документи киян періоду гітлерівської окупації міста, накази, розпорядження, оголошення органів окупаційної влади. Значна частина фотоматеріалів публікується вперше. Це насамперед світлини, зроблені німецькими воювачами, які служили в київському гарнізоні або перебували в Києві проїздом. Більшість документів зібрані науковцями Меморіального комплексу впродовж останніх років.

Археографічна обробка документального матеріалу включала комплекс робіт. Тексти перекладів донесень німецької поліції безпеки та СД були ретельно звірені з оригіналами, неточності та огріхи «спецперекладачів» були виправлені без втручання до специфічної стилістики й лексики документів. Документальну частину супроводжують коментарі до прізвищ і маловідомих географічних назв, словник термінів, топографічний довідник та детальні покажчики. Підписи до фотографій містять інформацію про зображені об'єкти, про долю київських будівель у роки окупації та топоніміку Києва.

Понад півстоліття документи, вміщені у виданні, були недоступними для вітчизняних дослідників. Тепер вони стануть ще одним джерелом для вивчення історії міста та різних верств його мешканців під час війни.

Авторський колектив та упорядники щиро дякують за сприяння в реалізації цього проекту Державній архівній службі України, директорові Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України Н. Маковській, директорові Центрального державного архіву громадських об'єднань України В. Лозицькому, директорові Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С. Пшеничного Н. Топішко, начальникові Галузевого державного архіву Служби безпеки України С.П. Ляковській та історику-досліднику М.М. Богарту (Бельгія).

Авторський колектив

№ 10. Один із численних покажчиків. Поділ.
1942 р.

428

№ 11. Оголошення генерального комісара округу «Київ». Розклеювалися на будівлях адміністративного призначення.
1941–1943 рр.

Бригаденфюрер СА Х.Квітцрау (вересень 1941 р. – лютий 1942 р.); оберфюрер В.Магунія
(лютий 1942 р. – листопад 1943 р.).

№ 18-20. Вибухи і пожежі на Хрещатику.

24.09.1941 р.

Із загальної площі 62,6 га, постраждалої від вибухів і пожеж центральної частини Києва, суцільні руїни і завали становили 41,6 га. До 3.10.1941 р. на Хрещатику були зруйновані майже всі будівлі від колишньої площі ім. Калініна (Майдан Незалежності) до колишньої вул. Леніна (Богдана Хмельницького), від колишньої вул. 25 Жовтня (Інститутська) до Бессарабської площі. Значних руйнувань зазнали колишні вулиці: Маяковського (Ольгинська), Карла Маркса (Архітектора Городецького), Фірдоусі, Свердлова (Прорізна), Енгельса (Лютеранська).

№ 21. Палає на розі Хрещатику та колишньої вул. К. Маркса (Архітектора Городецького).

24.09.1941 р.

444

№ 53. Показова страта на Бессарабській площі.
Лютий 1942 р.

№ 54. Звичайне явище.
1942 р.

№ 103. Велика Дзвіниця
Києво-Печерської Лаври.
1942 р.
Пам'ятка архітектури
30–40-х рр. XVIII ст.

№ 104. Руїни Успенського собору Києво-Печерської Лаври.
1942 р.
Ліворуч – Трапезна церква (пам'ятка архітектури кін. XIX ст.).
Дискусії щодо організаторів, причини і методи здійснення підриву со-
бору 3.11.1941 р. тривають і досі.

№ 105. Райхскомісар А. Розенберг
під час відвідин
Києво-Печерської Лаври.
Червень 1942 р.

№ 176-177. На вулиці Володимирській.
07.11.1943 р.

№ 178. Під час ексгумації. Околиці міста.
Листопад 1943 р.